

Žena sa puškom: *Autoportret u lovačkom odijelu* Naste Rojc u svetlu studija vizuelne kulture

Woman with a Rifle: Nasta Rojc's *Autoportret* *u lovačkom odijelu* in Light of Visual Culture Studies

ZNANOST U SLICI | VISUAL STUDIES

PRETHODNO PRIOPĆENJE
Primljen: 30. ožujka 2022.
Prihvaćen: 14. listopada 2022.
DOI: 10.31664/zu.2022.110.04

APSTRAKT

Ikonična slika Naste Rojc *Autoportret u lovačkom odijelu* iz 1912. je više puta u posljednje dve decenije bila proglašavana za njen „životni manifesto“ od strane istraživača/ica. Autorke i autori su naglašavali njene performativne, rodno fluidne autoportrete, i povlačili veze između drugih isto tako retkih umetnica tog vremena koje su izražavale ne-heteronormativne identitete kroz umetnost. Prema mojim saznanjima, sem Leonide Kovač, niko od njih do sada nije primenio metode studija vizuelne kulture u analizi ove slike. Vizuelna kultura može da ponudi nove interpretacije i dopuni rodne i feminističke diskusije kroz razmatranje popularne slike lovaca tog vremena. Ova saznanja mogu samo da potvrde uverenje da je ova slika snažan i transgresivan umetnički *statement* u kontekstu hrvatske umetnosti i umetnosti jugoslovenskog prostora u celini početkom 20. veka.

KLJUČNE RIJEČI

Nasta Rojc, 20. vek, lovac, rodne studije, vizuelna kultura, reprezentacija

PRELIMINARY PAPER
Received: March 30, 2022
Accepted: October 14, 2022
DOI: 10.31664/zu.2022.110.04

SUMMARY

One of the iconic paintings of Croatian artist Nasta Rojc (1883–1964), *Autoportret u lovačkom odijelu* [Self-portrait in a hunting suit] from 1912, has been praised by researchers in the past two decades as her “life manifesto”. Researchers have argued that her self-portraits are performative and gender fluid, and made connections with the other rare few artists of the time who communicated non-heteronormative identities. As far as I know, except for Leonida Kovač, none of them utilized a visual culture approach in analysing this painting. Visual culture studies can offer new interpretations and expand on the gender and feminist discussions by taking into consideration the image of the hunters that was popular at the time. These findings can only support the claim that the painting is a strong and transgressive artistic statement in Croatia and the Balkans at the beginning of the XX century.

The introductory part of the paper describes the painting and draw correlations between the artwork and Rojc's photographs and unpublished biography. Though undeniably performative, her self-portrait is an expression of her hobby, rather than an invented identity. This is followed by a short discussion on the popular image of hunters in the Germanic world, which takes into considerations postcards, genre paintings and portraits. This image is definitely patriarchal and masculine, and creates a backdrop for the subsequent discussion about women hunters or huntresses. Based on a couple of archival photographs from Croatia and popular postcards, women were presented as hunters, but their traditional image is either as supporters of men or part of the hunt as a love interest. There is also a brief note on huntresses in Croatia today.

Going back to the title painting, I conclude that Nasta Rojc's self-portrait is original and transgressive because she inserted a non-heteronormative subject into a conventional and traditional art historical scene, as her “life manifesto.”

KEYWORDS

Nasta Rojc, 20th century, huntress, gender studies, visual culture, representation

Srdan Tunić

Samostalni istraživač, Beograd /
Independent researcher, Belgrade

Sl. / Fig. 1 Nasta Rojc, *Autoportret u lovačkom odijelu*, 1912., ulje na platnu / oil on canvas. Vlasništvo / Owned by: Nacionalni muzej moderne umjetnosti, Zagreb. Ljubaznošću / Courtesy of: Slavica Drobnić

↑

UVOD

„Baš ta slika divno prikazuje jednu mladu krasnu samosvijesnu ženu“ napisala mi je tetka iz Zagreba kada sam joj rekao da se bavim radom Naste Rojc (1883.–1964.). Imao sam prilike da *Autoportret u lovačkom odijelu* (Sl. 1)¹ vidim uživo 2014. godine na velikoj retrospektivnoj izložbi u zagrebačkom Umjetničkom paviljonu, nakon godina posmatranja loših reprodukcija na internetu. Pored nesumnjive ikoničnosti same slike, primetio sam da je ona često reprodukovana, izlagana, i da nekolicina autorki i autora smatra da je u pitanju njen umetnički i životni manifest.² Oni su podcrtali rodno čitanje i performativnost slike i istakli paralele sa nekolicinom drugih evropskih umetnica koje su izražavale ne-heteronormativne identitete tog vremena.³ Međutim, većina dosadašnjih analiza je primenjena na uzak svet istorije umetnosti, potkrepljena umetničinom biografijom. Proširivanjem analize na širu vizuelnu ravan, ovakav pristup može da dopuni dosadašnje diskusije i postavi neka nova pitanja. Jedan od retkih takvih primera je izvrsna analiza Leonide Kovač koja pravi iskorak fokusirajući se na rane psihijatrijske fotografije uporedo sa grafikama, slikama i fotografijama same Naste Rojc.⁴ Njen život i umetnost su stavljeni u širi kontekst evropske umetnosti i žena stvaralaca koje su bile izostavljene iz modernističkog kanona, sa ciljem kritičke reevaluacije.

Ovakvo obogaćivanje polja analize kojim se uzima u obzir šira vizuelna ravan, a ne samo svet umetnosti koji je često okarakterisan kao isuviše uzak i elitistički nastojen, daje istraživačima nekoliko mogućnosti. Prvo, pristupom vizuelne kulture pored samih umetničkih dela obraća se pažnja i na objekte masovne proizvodnje i potrošnje, kao i prakse koje se ne smatraju izričito „umetničkim“. S druge strane, pažnja se premešta na zajedničke imenitelje koji ove vizuelne artefakte povezuju i njihovu društvenu proizvodnju i značenja.⁵ Tako odabir jednog glavnog predmeta, umetničke slike, može da posluži kao početna tačka analize da bi se ukazalo na jednu složeniju društvenu temu i vizuelne predstave koje deli sa mnogim drugim artefaktima društva.

U slučaju *Autoportreta u lovačkom odijelu*, moja namera je da sliku posmatram kroz širu kanonsku sliku lovaca tog vremena, oslanjanjem na postojeća rodna čitanja i sa ciljem da podcrtam njen snažan i transgresivni umetnički *statement*. Analizu počinjem od same slike i biografije Rojc, uzimajući u obzir nekoliko primera drugih lovačkih (auto)portreta kroz komparativnu analizu, zatim se fokusiram na sliku lovca i lovkinja kroz fotografije i razglednice sa početka 20. veka u Hrvatskoj i germanskom svetu, i nekolicine savremenih interpretacija rada Rojc. Vizuelni materijal je odabran na bazi prisutnosti centralne tematike lovaca, predstave muškaraca i/ili žena u lovu, primarnog geografskog konteksta umetnice, kao i digitalne dostupnosti materijala.

1 U literaturi takode poznat i pod imenima *Autoportret sa puškom* i *Autoportret — lovac*. Usp. Kovač, *Anonimalia: Normativni diskurzi i samoreprezentacija umjetnica 20. stoljeća*, 109.

2 Kovač, Stojanović i Bjeličić, Kolečnik, Reberski, Jergović.

3 Videti: Kovač, „Nasta Rojc i naše doba“, 61; Kovač, *Anonimalia: Normativni diskurzi i samoreprezentacija umjetnica 20. stoljeća*, 111–112, 124–125; Kolečnik, „Autoportreti Naste Rojc: stvaranje predodžbe naglašenog rodnog identiteta u hrvatskoj umjetnosti ranog modernizma“.

4 Kovač, *Anonimalia*, 41–124.

5 Usp: Herbert, „Visual Culture/Visual Studies“ i Castañeda, „Visual Culture, Art History and the Humanities“.

AUTOPORTRET I BIOGRAFIJA

Pisac Miljenko Jergović je na jezgrovit i poetičan način opisao ovu sliku:

Slika Naste Rojc „Autoportret u lovačkom odijelu“ naslikana je gotovo po ikonografski zadatim pravilima. Figura u poluprofilu, s puškom o desnom ramenu, cijevi po lovački okrenute prema gore, bezbroj je puta već ponovljena, ali s minimalnom pomakom u motivu, u prizoru i njegovom intenzitetu, nastala je neponovljiva, jedinstvena, posve drukčija slika. [...] Nasta, ovu je sliku postavila kao svoj životni manifest, u koji je upisala i svoj budući životopis. Lijepa i snažna, puna one zabranjene erotike, samosvjesna i muževna gleda nas s te slike, dok joj s leđa vjetar čupa pramen iz skupljene kose i nosi ga, vuče prema šumi.⁶

Rojc je u maslinasto zelenom lovačkom kaputu, sa kožnim rukavicama i puškom oko ramena. U prvom planu vidimo njevu figuru od kolena do glave, dok pozadina prikazuje polje, mračnu šumu i sivo nebo. Dok je njena figura naslikana detaljno i na realistični način, scena iza nje je tretirana veoma rudimentarno, skoro apstraktno, dodatno naglašavajući centralnu figuru umetnice. Njen pogled, samosvestan i muževan prema Jergovićevim rečima, je okrenut ka zamišljenim posmatračima, uspostavljajući direktnu komunikaciju.

Da li je ova slika samo vešt performans za zagrebačku publiku početkom 20. veka, ili nešto sasvim drugačije? Odgovor na to pitanje sadrže njene fotografije i dnevnik. Letimičnim pogledom na fotografije (Sl. 2 i 3) vidimo da se radi o njenom hobiju i velikoj strasti, što dokazuje autobiografsku vezu sa figurom prikazanoj na slici. Čak je i odeća na jednoj od njenih fotografija (Sl. 3) veoma slična. Obe navedene fotografije su nastale na imanju njene porodice u Rojčevu pokraj Bjelovara u toku leta 1909. godine.⁷

U njenoj neobjavljenoj autobiografiji *Sjene, svjetlo i mrak* „od početnih do zadnjih očuvanih stranica teksta, svojevrsni narativni lajtmotivi jesu konji i puška“.⁸ Kada se sa svojih 19 godina doselila u Beč na studije, u iznajmljenoj sobi je zamenila katoličke relikvije sa svojim predmetima: „U malenoj svojoj sobici počela sam uređivati sve što sam sa sobom donijela: Nad postelju, gdje je visjela nekakva Mado-na objesih svoju pušku, pojas sa patronama i samokres.“⁹ Kada je jahala svoju kobilu Olenku pokraj porodičnog imanja u Rojčevu, primetila je da su je gledali kao vešticu: „Seljaci su šaputali: ‘Pušku nečim maže, a s konjima ima znakove, vještica!’“¹⁰ Jahanje konja i lov, kao elitni hobiji, su često išli zajedno, što pokazuju i njeni konjanički portreti i jedno pismo iz Engleske iz 1924. kada je prisustvovala tradicionalnom lovu na lisice (Sl. 4).¹¹

Dodatno, jedan zapis nam govori koliko o njenoj veštini toliko i o njenoj etici:

Kod stola sam sjedila uvijek tako da mi je na jednoj strani stolca bio prislonjen bič a na drugoj puška. U tom poslu ustala sam jednom od crne kave koju još ni popili nismo da poplašim hicem jastreba koji je neprestano nad vrtom kružio i vrebao na plijen. Jastreb je bio osobito velik i osobito je visoko letio. Naciljam i odapnem da nisam ni cigarete iz ustiju izvadila, tako sam slabo očekivala da će moj hitac moći doseći tu visinu. Golemi se zrakoplovac zazibao. Sunce mu zasvijetlilo na čas donju stranu krila i ja razabrah da sam smrtno pogodila orla. Moja me je žrtva gledala. Silno mi ga je žao bilo. Nije se opažalo da trpi. Gledao me bijesno i prezirno. Čutila sam se kriva. Kojim pravom bacih ja, mali stvor koji puži na zemlji, bez borbe njega sretnika s visine.¹²

Nasta Rojc kao lovkinja koja nam je dostupna iz njene biografije ukazuje na jednu pasioniranu, nezavisnu i etičnu mladuu osobu kojoj bavljenje jednim „muškim zanimanjem“ nije bilo strano. Deo ovog stava je vidljiv i u *Autoportretu u lovačkom odijelu*. Da bismo bolje razumeli zašto je Rojc odabrala baš ovakvo ikonografsko rešenje, potrebno je da razumemo predstave lovaca tog vremena.

SLIKA LOVCA

U skladu sa fokusom studija vizuelne kulture na predstave, vraćam se još jednom opisu Jergovića:

Ovo je jedna od onih žanr scena, s kojom je započelo naše (dvadeseto) stoljeće, i koje su u jeftinim reprodukcijama, ili kopijama naručenim od kakvoga diletanta, nastavnika likovnog, akademskog slikara koji se rano propio, uramljene kod mjesnog staklara visile po zidovima lovačkih restorana, kojih je sedamdesetih i osamdesetih bilo širom Jugoslavije, i u svakom bi nas na ulazu, u razgoropadenoj pozi, dočekivao preparirani mrki medvjed.¹³

Iako *Autoportret u lovačkom odijelu* nije bio namenjen lovačkim restoranima već umetničkim galerijama i umetničinom domu, jedno šire razumevanje lovačkih portreta nam može otkriti značaj ove slike. Tradicionalno, lov je kraljevska povlastica, hobi elite, koji često ilustruje epizode iz mitova i legendi, narodnih običaja i svakodnevnog života ljudi sa sela. Umetnički prikazi lovaca tog vremena prate ovaj ustanovljeni kanon, pogotovo u germanskom svetu, što možemo videti u sledećim primerima.

Razglednica (Sl. 5) na kojoj se nalazi kolaž fotografija cara Franca Jozefa I (1830.–1916.) sa prizorima cara u lovu, svedoči o razvijenoj kulturi lova. On je okružen medaljonima u kojima se nalaze njegov otac, arhivovoda Franc Karl Jozef (desno) i deda car Franc I (levo), ukazujući na kontinuitet kraljevske loze i bavljenja lovom. Iako predstave vladara u lovu imaju dugu istorijsku tradiciju, moderne evropske kraljevske porodice poput dinastije Habsburg–Lotringen, kojoj pripada Franc Jozef I, su koristile lov kao društvenu propagandu u cilju dokazivanja njihove vladavine.¹⁴ I drugi članovi njegove porodice su se bavili lovom: njegov sestrić

⁶ Jergović, „Nasta Rojc: Junakinja dana“.

⁷ „MUO-058638: Nasta Rojc u lovu: fotografija“ i „MUO-058639: Orao i Nasta Rojc: fotografija“.

⁸ Kovač, *Anomalia*, 109.

⁹ *Isto*, III; Rojc, Kovač, Muščet, *Nasta Rojc: Ja borac*, 19.

¹⁰ Rojc, Kovač, Muščet, *Nasta Rojc: Ja borac*, 23.

¹¹ *Isto*, 54; Rojc, „Moja pisma iz Engleske“, 168–170.

¹² Rojc, Kovač, Muščet, *Nasta Rojc: Ja borac*, 34.

¹³ Jergović, „Nasta Rojc: Junakinja dana.“

¹⁴ Bergman, *Orion's Legacy: A Cultural History of Man as Hunter*, 137–8.

Sl. / Fig. 2 *Nasta Rojc u lovu*, kolodijski otisak / collodion print, Bjelovar, 1909. Muzej za umjetnost i obrt, Indigo digitalni repozitorij (MUO-058638)

↑

Sl. / Fig. 3 *Orao i Nasta Rojc*, kolodijski otisak / collodion print, Bjelovar, 1909. Muzej za umjetnost i obrt, Indigo digitalni repozitorij (MUO-058639)

↑

ZNANOST U SLICI | VISUAL STUDIES

Sl. / Fig. 4 *Nasta Rojc, Hunting*, vjerovatno / probably 1924., tuš na papiru / ink drawing. Donacija dr. Josip Kovačić Hrvatske slikarice rođene u 19. stoljeću, Grad Zagreb (inv. broj 861)

←

Sl. / Fig. 5 *Charles Scolik, Emperor Franz Joseph I hunting [Car Franc Jozef I u lovu]*, razglednica (kolorirana fotomontaža) / picture postcard (coloured photomontage), Beč, 1908. AKG-images

←

arhivojvoda Franc Ferdinand (1863.–1914.) je bio kontroverzan lovac koji je prema nekim nalazima ustrelio skoro 300.000 životinja tokom svog života,¹⁵ a strastvena lovkinja je bila i njegova žena, carica Elizabeta (1837.–1898.), poznata pod nadimkom Sisi.

Vrlo sličnu situaciju možemo videti i u slikarstvu, na primeru bavarskih žanr scene odlaska u lov koje su bile u modi krajem 19. i početkom 20. veka. Veza ovih slika i razglednice sa Francom Jozefom I leži u prikazivanju kontinuiteta i lokalne (patrijahalne) tradicije. Drugi umetnici tog perioda koji su više naginjali modernizmu su bili manje fokusirani na prošlost. Maks Liberman (Max Liebermann), jedan od glavnih proponenata impresionizma u Nemačkoj i centralnoj Evropi, slika bezimenog lovca u prirodi sa psima (Sl. 6), a Maks Slefogt pravi lovački autoportret (Max Slevogt, sl. 7). Obe slike su u *pleneru*, usmerene na savremene, moderne subjekte, a ne na kraljevsku porodicu, folklor, ili mitološke likove.

U poređenju sa autoportretom Naste Rojc, postoje sličnosti i razlike. Zajednička karakteristika je nedvosmisleno plener i scena lova (pre, tokom ili posle lova — nije precizirano). Kao i u slučajevima razglednice sa Francom Jozefom I i autoportretu Slefogta, njena figura je u centru pažnje, uzvraćajući pogled zamišljenim posmatračima. Koristeći prepoznatljivu formu lovačkog portreta, Rojc je za razliku od svih ostalih primera uvela jedan novi centralni subjekt u sliku — ženu lovkinja.

SLIKA LOVKINJE

U potrazi za lovkinjama, treba obratiti pažnju na lovačke arhive. U publikaciji *Hrvatska očima lovca* iz 2010. nalaze se dve fotografije s početka 20. veka koje prikazuju starijeg lovca koji pozira najverovatnije ispred lovačke barake (Sl. 8) i grupna fotografija tokom lova na šljuke (Sl. 9).¹⁶ Na drugoj fotografiji u prvom planu se nalazi i jedna žena. U poređenju sa Rojc, postoje sličnosti u njihovom odevanju (Sl.1–3), iako Rojc na autoportretu uprkos vetru ne nosi šešir i (nepohodnu) torbicu sa municijom.

Tradicionalno u patrijahatu, žene nisu subjekti u scenama lova.¹⁷ Na jednom primeru bavorske žanr scene, slici Franca fon Defregera (Franz von Defregger) pod nazivom *Abschied der Jäger* (Odlazak lovaca, 1877.), vidimo ženu — verovatno domaćicu — koja ostaje u kući dok ispraća grupu muškaraca; njena uloga je podrška lovcima dok ona sama aktivno ne učestvuje u lovu. Razglednica pod nazivom *Sport i ljubav* (Sport und Liebe) je naizgled modernija (Sl.10). Lovkinja je u prvom planu, dok se odmah iza nje nalazi muškarac, u generičkom srednjeevropskom planinskom predelu. U lovačkoj odeći, sa torbicom i puškom, ona je telom okrenuta na desnu stranu, licem ka nama, a očima na levo, sa izrazom lica koji se može protumačiti kao da joj muški saputnik komično dosađuje. Sa njom je mladić koji iako telom okrenut ka nama gleda direktno u njeno lice (dok ona odvrća pogled od njega), sa dvogledom. Tekst razglednice poručuje da je ljubav poput lova.¹⁸ Kao i u slučaju sa Francom Jozefom

¹⁵ Curzon, „Franz Ferdinand Killed Almost Everything on his 1893 World Tour“.

¹⁶ Obratov, *Hrvatska očima lovca*, 7, 51.

¹⁷ Usp. Venkataraman, „Women were successful big-game hunters, challenging beliefs about ancient gender roles“.

¹⁸ „So mancher, der den Jagdsport übt, ist nicht nur in die Jagd verliebt“ se može prevesti kao „Tako neki, koji se bave lovom, nisu zaljubljeni samo u lov“.

¹⁹ Bergman, *Orion's Legacy*, 28.

²⁰ Venkataraman, „Women were successful“

²¹ Chadwick, „Amazons and Heroes: Romaine Brooks and Her World“, 31.

²² Kovač, *Anomalia*, 16. Uporediti sa analizom *Simbolističkog autoportreta*, 116–119.

²³ *Isto*, 113, 201; Kolečnik, „Autoportreti Naste Rojc“, 192; Gonan, *Recepcija djelovanja hrvatskih umjetnica na prijelazu iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće*, 18.

²⁴ Fitzgerald, „The Emergence of the Figure of ‘Woman-The-Hunter:’ Equality or Complicity in Oppression?“.

I, razglednica je namenjena za ljubavnu prepisku. Imajući ovo u vidu, pitanje je da li su žene zaista lovkinja ili je samo u pitanju moda i romantični sadržaji za parove (Sl. 10, 11).

Prema Čarlsu Bergmanu (Charles Bergman), percepcija da postoji manjak žena u lovu nije neobična imajući u vidu da je lov verovatno jedna od najstarijih muških profesija i da se koristi kao metafora za muškarca.¹⁹ Iako je mit o muškarcima kao ekskluzivnim lovcima u dalekoj prošlosti danas napušten,²⁰ u patrijahalnom svetu žene su često bile posmatrane kao lovina, divljina kojom treba dominirati da bi se dokazala i pokazala muškost. Šta onda dobijamo kada je u ulozi lovca žena? S jedne strane, postoji potreba da se prepozna druga strana lovačke istorije i mita, kao u slučaju portreta *Chasseresse*. Slikarka Romejn Bruks (Romaine Brooks), s kojom je Rojc često poređena, ovom slikom evocira mit o Amazonkama i pravi beskompromisnu sliku ženske snage koja je bila formativna kako za prvi talas feminizma, tako i za lezbejsku kulturu početkom 20. veka.²¹ Sličnu ikonografiju imaju današnje popularne i fantastične predstave staroslovenske boginje Devane inspirisane neopaganizmom koje je predstavljaju kao slovensku verziju starogrčke Dijane, sa lukom i strelom.

S druge strane, za razliku od moderne metafore pretočene u mit od Bruks, Rojc direktno slika savremenu ženu i koja de fakto problematizuje tradicionalne muško-ženske predstave. Tako Leonida Kovač posmatra *Autoportret u lovačkom odijelu* kroz prizmu psihoanalize i smatra da je inverzijom stereotipnih rodnih uloga — ko je posmatran (žena), a ko je posmatrač (muškarac) — slika dobila fetišistička obeležija, na šta ukazuju rigidna odeća i puška. U ovom ključu, puška može istovremeno da funkcioniše kao simbol falusa i straha od kastracije, tj. (straha od) ženskog preuzimanja moći u društvu.²²

Kovač i druge autorke smatraju da je ovakva slika žene prve polovine 20. veka usko vezana za društvenu emancipaciju žena. Nova žena (*new woman*) je zaposlena, nezavisna i suprotstavlja se malograđanskoj i tradicionalnoj ulozi žene.²³ Rojc kao lovkinja i umetnica koja zarađuje od svog rada predstavlja jednu od tih novih žena. Ovaj aspekt je itekako prepoznat i još uvek relevantan sto godina kasnije, u savremenim regionalnim i međunarodnim interpretacijama njenog stvaralaštva, kao na primer u digitalnim projektima i izložbama *Be AWARE: a history of women artists* i *Women on Women (WoW) / Žene o ženama*, o čemu će biti reči nešto kasnije.

LOVKINJE DANAŠNJICE

Međutim, slika lovkinja generalno nije neutralna. Autorka Ejmi Dž. Ficdžerald (Amy J. Fitzgerald) zapaža da savremeni feminizam ima kontradiktorne stavove prema ženama kao lovkinjama. S jedne strane, lovkinja su slika i prilika liberalizma i emancipacije, osvojenih sloboda i pravo na zanimanja koja nisu uslovljena rodom/polom. Sa druge strane, žene time postaju saučesnice patrijahalnom ugnjetavanju i eksploataciji prirode, preuzimaju a ne dekonstruišu sliku muškosti koja je zasnovana na nasilju i smrti životinja.²⁴

Sl. / Fig. 6 Max Liebermann, *Jäger in den Dünen* [Lovac među dinama], ulje na platnu / oil on canvas, 1913.
© Belvedere, Vienna

↑

Sl. / Fig. 7 Max Slevogt, *Selbstbildnis als Jäger* [Autoportret kao lovac], ulje na platnu / oil on canvas, 1907. © Museum Georg Schäfer, Schweinfurt

↑

ZNANOST U SLICI | VISUAL STUDIES

Sl. / Fig. 8 *Hrvatski lovac s početka XX. stoljeća*, fotografija. (Hrvatska očima lovca, ur. S. Jačan Obratov, 2010.: 7)

↑

Sl. / Fig. 9 *Lov na šljuke, Rastovica, 16. ožujka 1911*, fotografija. (Hrvatska očima lovca, ur. S. Jačan Obratov, 2010.: 51)

↑

Sl. / Fig. 10 *Sport und Liebe* [Sport i ljubav], razglednica u boji / color postcard, oko 1910. Vlasništvo autora / owned by the author

↑

Sl. / Fig. 11 *AK Jägerin in türkisarbenner Jacke mit Gewehr* [Lovkinja u tirkiznoj jakni sa puškom], bojena fotografija / colored photograph. Vlasništvo autora / owned by the author

↑

Primer uključivanja lovkinja u narativni *mainstream* popularne kulture kao signalizacija potrebe za društvenom emancipacijom žena je lik *The Huntress*, odnosno Helene Vejn-Kajl (Helene Wayne-Kyle; alternativno Helene Bertinelli), kreacija DC Comics, koja je inicijalno zamišljena kao ćerka Betmena i Žene-mačke. Iako predstavljena kao superheroina, kao i Žena-mačka, ona je oličenje stripskog žanra tzv. „Bad Girl Art“, u čijem je središtu *femme fatale*, hiperseksualizovane „loše“ žene koje se bore zarad lične dobiti.²⁵ Njena ikonografija je više u skladu sa tipičnim superherojskim atributima (uska odeća, plašt, maska, itd), a pored imena jedino što ukazuje na lov je samostrel koji koristi. Da bi se ojačao njen emancipatorski i feministički potencijal, treba liku *The Huntress* prići van tzv. muškog pogleda (*male gaze*) i za promenu dati prostora strip autorkama da je zamisle u nekom drugačijem, možda ne-seksističkom ključu.

Ako pogledamo stanje na terenu, savremena lovkinja izgleda da takođe više naginje ovom sportu kao vidu osnaživanja žena. Prvo udruženje lovkinja u Hrvatskoj je pokrenuto 2007. godine (Udruga lovkinja „Dama dama“); navodi se da je od ukupno oko 60.000 lovaca u zemlji tek oko stotinu lovkinja.²⁶ Smatra se da je uzrok njihovog malog broja tradicionalna percepcija lova kao muškog zanimanja i generalni društveni konzervativizam.²⁷ Jedno statističko istraživanje koje je rađeno iste godine kada je Udruga formirana potvrđuje mali broj lovkinja, kao i mladih ljudi koji se interesuju za ovaj sport (navode da je prosek godina reprezentativnog lovca 49), a u rubrici „negativan stav prema lovnjoj aktivnosti“ najveću grupu čine supruge i devojke lovaca.²⁸ Takođe, zanimljivo je da se u intervjuima i medijima često navodi „damski“ aspekt lova, da li kao produžetak tradicionalnih očekivanja i predstava žena, ili kao namerno oponiranje slici sporta koji se stereotipno doživljava kao muževan i time možda neprivačan za generalnu žensku populaciju. Ipak, noviji prikaz žena u lovu ukazuje ne samo za potrebu za inkluzivnijom istorijom²⁹ već i da lovačka udruženja teže da budu otvorena prema savremenim ženama.

Da li je današnji lov destruktivan ili pak koristan za regulaciju prirodnih resursa je složeno pitanje. Tomislav Krznar navodi da se moralno odbacivanje lova kao brutalnog sporta ne sme zanemariti. Sa druge strane, lov može da posluži kao regulator prirodne ravnoteže i način redukcije prekobrojnih jedinki, iako istovremeno izražava sumnju da savremeni postindustrijski način života može imati pozitivno ili makar neutralno delovanje na prirodu. Ukratko, „lov se više ne može promatrati van okvira zaštite prirode i brige za okoliš“.³⁰

Sa druge strane, Sanja Kastratović pruža kritičku i klasnu analizu stanja u Hrvatskoj gde ovaj sport opstaje kao „privilegija bogate manjine“. Smatra da pod pretpostavkom savremenog „povratka prirodi“ i kontrole ekološke ravnoteže treba biti kritičan prema aspektima lova koji su bazirani na dominaciji, „iskazivanju muškosti“, moći i slavi društvenih elita. Lov interpretira kao alegoriju (koja ima potencijale rodnog čitanja), referišući na poznatu bajku gde Crvenkapici ne preti vuk već lovac, kao arhetipski lik, koji je u ovom kontekstu prava „zver“.³¹

Navedeni primeri pokazuju da je pitanje ženske emancipacije kroz lov kompleksno pitanje. S jedne strane, postoji opasnost od reprodukovanja tradicionalne, često štetne patrijahalne matrice ponašanja i vrednosti, a sa druge izazovi samih lovkinja koje operišu u konzervativnim društvima. Često se ove dve pozicije međusobno ne isključuju i operišu kroz tenziju. Vraćajući se na zapažanja Ficdžerald, ona navodi da je lov zreo za kritičku i feminističku analizu i da treba prenebregnuti crno-bele ideološke pozicije koje zanemaruju višeslojnost ovog fenomena. Smatra da će ovakva perspektiva imati višestruke posledice za feminizam, tako i za samu okolinu, tj. faunu.³² Jedna od članica Udruge „Dama dama“, Maja Slamar, priseća se anegdote koja dobro ilustruje ovaj svet suprotnosti: „Znaju nam se smijati jer za istim stolom jednog ručka mi pričamo o vrsti municije, o lovačkim čizmama, vrsti lovačke puške, a istovremeno o tome kakve smo si čizmice kupile, koju šminku koristimo i slično. Mi to tako ne shvaćamo dok nam netko drugi ne ispriča, onda skužiš da je to ljudima drugačije“.³³

SAVREMENE UMETNICE I NASTA ROJC

Skoro sto godina nakon izrade, *Autoportret u lovačkom odijelu* se pojavio na zvaničnim markama Hrvatske pošte 2006. godine u seriji *Hrvatsko moderno slikarstvo*.³⁴ Zahvaljujući kritičkim izložbama i tekstovima o njenom radu od 1990-ih godina, Rojc je prepoznata kao deo kanona iz kojeg je bila nepravedno izostavljena³⁵ i ova slika je postala jedna od najreprodukovanih i najpoznatijih njenih dela. Pored brojnih istraživačica i istraživača i izložbi koji su doprineli revalorizaciji i boljoj vidljivosti njenog rada od 1990-ih godina, zanimljivo je obratiti pažnju i na svet vizuelnih umetnosti. Drugim rečima, na koji način su umetnost i život Naste Rojc interpretirani od strane savremenih umetnika?

U saradnji sa Leonidom Kovač, Ana Mušćet je zaronila u dokumentarni i arhivski materijal i napravila seriju kolaža koje čine izložbu i prate tekst grafičkog romana Nasta Rojc: *Ja borac* iz 2019. Prateći narative iz neobjavljene autobiografije i pisama Rojc, Mušćet je kreativno interpretirala istorijske fotografije i fotografije iz same umetničine arhive, sa namerom da podrži vreme u kojem je Rojc živela i radila.³⁶ Na ovaj način, kolaži postaju manje direktne ilustracije teksta, a više spoj fragmenata čiji ton varira, od (para)dokumentarnog, preko nadrealnog, do humorističkog. Kao i većina drugih kolažiranih dela, *Autoportret* — koji se ne spominje izričito u tekstu — prisutan je tek u nekoliko fragmenata.

Na temu lova, zanimljiv je kolaž (Sl.12) koji prati već navedenu epizodu sa kobilom Olenkom, gde je požutela fotografija Rojc kako puca iz puške u polju. Ona je ukombinovana sa konjskim repom (koji stoji kao znak drugog njenog omiljenog sporta, jahanja), (veštičijom) metlom koja izlazi iz puške i okružena sa tri istovetne slike slepih ptica iz gnezda otvorenih kljunova. Imajući u vidu njenu biografiju, moguća je sledeća interpretacija: umetnica je sjedinjena sa svojim

25

Bonadè, *Des superhéroïnes à Gotham City: une étude de la (re)définition des rôles genrés dans l'univers de Batman*, III, 179, 499.

26

„O udruzi“.

27

Beti, „Lovkinja je malo jer je Hrvatska konzervativna“.

28

Pejnović, Krapinec & Slamar, „Lovci u Hrvatskoj kao socijalno-geografska skupina i njihove demosocijalne karakteristike“, 471–2.

29

Na primer: Obratov, *Hrvatska očima lovca*; Venkataraman, „Women were successful“.

30

Krznar, „Utjecaj lova na razvoj čovjeka. Pokušaj ekohistorijskog uvida“, 75.

31

Kastratović, „Što bi crvenkapica mislila o današnjem lov(stv)u?“.

32

Fitzgerald, „The Emergence of the Figure“, 102.

33

Slamar, „Kad dame idu u lov“.

34

<https://www.posta.hr/pregled-postanskih-maraka/195?m=1298>.

35

Usp. Kovač, *Anomalia*.

36

Mušćet, „ZAGREBE, DOBRO JUTRO — MSU Izložba Nasta Rojc – Z1 TELEVIZIJA 2722019“.

Sl. / Fig. 12 Ana Mušćet, *Nasta Rojc — Ja borac*, 2018. Foto / Photo: Ana Opalić. Ljubaznošću umjetnice / Courtesy of the artist

ZNANOST U SLICI | VISUAL STUDIES

Sl. / Fig. 13 Tea Jurišić, *Nasta Rojc*, 2020. Ljubaznošću umjetnice i Fierce Women d.o.o. / Courtesy of the artists and Fierce Women Ltd.

↑

hobijima, odnosno hobiji nisu nešto van nje već produžetak njenog bića, zbog kojih štrči u malograđanskom društvu koje je posmatra kao anomaliju. Slepiti ptici iz gnezda mogu biti nema muzika ove scene lova. Da li su njihovi zvuci dozi- vanja roditelja zamena za zvuk prirode na fotografiji, moralno pitanje šta će biti sa njima ako ostanu bez hranitelja ukoliko je lov uspješan, ili čak tenzija očekivanja „normalnog“ života u kojem se od Rojc očekuju brak i potomstvo? Ova retorička pitanja ostaju bez konačnog odgovora.

Osim analize samog rada, važno je sagledati i motivaciju same umetnice. U jednom TV intervjuu, Mušćet naglašava nezavisnost i beskompromisnost Rojc u svojim karijernim i umetničkim izborima, nasuprot društvenim očekivanjima i posebno protivljenima svoga oca. Njenim rečima, „pronašla je način kako postati umjetnica i živeti život, onako kako je smatrala da treba, odnosno onako kako je osjećala da je nje- zina priroda to nalaže“.³⁷

Drugi skorašnji primer je ilustracija Tee Jurišić u okviru projekta *Women on Women (WoW)* iz 2020/21. godine. U okvi- ru podprograma *Fierce Women/Strašne žene*, autori projek- ta su odabrali 30 žena kao inspirativnih uzora i donosilaca društvenih promena, na temu kojih su ilustratorke i ilustratori iz Evrope podnosili svoje radove, među kojima se našla i Rojc (Sl.13).³⁸ Jurišić je ikonografski odabrala baš *Autoportret u lo- vačkom odijelu*, ali se fokusirala samo na gornji rakurs slike, pozadinu sa poljem i šumom zamenila sa konjem i pušku sa umetničkom četkicom. Na ovaj način je podcrtana predsta- va Rojc kao životnog i umetničkog borca, a i uspostavljena referenca na drugu sliku pod nazivom *Autoportret s kistom* (tzv. torero) iz 1910.

Ilustracija Naste Rojc kao „strašne žene“ je deo dve celine — njene biografije i *WoW Places Interactive Map*, kao i špila karata društvene igre *Fierce Women*. U biografiji se navodi da su njeni portreti,³⁹ uključujući *Autoportret*, primeri odbacivanja koncepta buržoaske ženstvenosti. Sama Tea Jurišić navodi da se od svih primera najviše pronalazi u Nasti Rojc, “snažnoj ženi koja je prkosila uvriježenim normama svog vre- mena”, kako zbog njihove zajedničke ljubavi prema konjima, tako i afinitetu ka tradicionalnom radu nasuprot sveopštoj digitalizaciji.⁴⁰

Koliko mi je poznato, još par vizuelnih umetnika iz Hrvatske referiše na Rojc: Marija Koruga (*Nasta slika „Naše doba“*, 2018.) i Toni Zadravec (*The Spun Tarot*, 2021.). Primetno je da se u interpretacijama Mušćet i Jurišić provlači narativ nezavisnosti i snažnog ženskog subjekta. Takođe, imajući kon- tekst u vidu, povlači se jasna linija između feminističkog isto- rijskog nasleđa i sadašnjeg trenutka koji revalorizuje prošlost. Na taj način Rojc kao lovkinja i njen *Autoportret u lovačkom odijelu* mogu da se posmatraju kao znak borbe za emanci- paciju koja se nastavlja i dan danas. Naravno, drugačije inter- pretacije su moguće, i imajući u vidu raznolik materijal ovog članka koji je ipak uslovljen digitalnom dostupnošću, neko naredno istraživanje bi moglo da više obrati pažnju na stanje na terenu i lokalnu živu i istorijsku lovačku tradiciju.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Od autobiografije, preko popularne slike lovaca, slika i foto- grafija, do savremenih interpretacija, pristup studija vizuel- ne kulture nam je omogućio da sagledamo ne samo jednu umetničku sliku lovkinja već i samu kompleksnost predsta- ve lovaca i lovkinja kroz širu vizuelnu i društvenu ravan. Vra- ćajući se na dileme koje postavlja Fitcdžerald na temu femi- nizma i lova, postavlja se pitanje u kom ključu operiše *Auto- portret u lovačkom odijelu*? Smatram da slika Naste Rojc kao lovkinja primarno izražava njenu ličnost i borbeni tempera- ment, a tek onda jedan širi zahtev za jednakošću. Kao mlada je posedovala pušku i išla u lov, provodeći vreme u muškom društvu i baveći se „muškim“ hobijem.⁴¹ Rodna čitanja *Au- toportreta*, kao i dobar deo savremenih umetničkih interpre- tacija, naglašavaju da je ikonografija lovkinja u službi istica- nja njene nezavisnosti kao umetnice i kodiranog izražavanja neheteronormativne seksualnosti.⁴²

Transgresivnost slike je prisutna i na ikonografskom pla- nu. Slikajući jednu suštinski konzervativnu, tradicionalnu i kanonsku predstavu, Rojc se strateški poigrava sa vizuel- nim konvencijama. Ona uvodi drugačiji sadržaj: *novu ženu* 20. veka, nezavisnu ženu umetnicu, lovkinja, lezbejku. Njena intima de fakto postaje društveno-politički čin i reprezentuje jedan moderan i kvir narativ koji je sama izgradila.⁴³ Činom samoprikazivanja kao lovkinja ona jedan marginalizovani su- bjekt⁴⁴ (ženu, lezbejku) direktno uvodi u istoriju umetnosti iz koje je bio ili isključen ili pogrešno predstavljen. Pri tome, da parafraziram Jergovića, Rojc to izvodi na način gde bi- smo stvarno mogli da poverujemo da ova slika visi na zidu lovačkog restorana pored prepariranog medveda, dok gosti za stolom jedu divljač.

.

37

Isto.

38

WoW, „Upoznajte ilustratore/ice Fierce Women WoW karata“.

39

WoW Places, „Nasta Rojc“.

40

Isto.

41

Trgovac Martan, *Dokidanje rodnih stereotipa u pisanoj ostavštini*

Naste Rojc, 40; Kovač, *Anomalia*, 109–111; Rojc, Kovač, Mušćet, *Nasta Rojc:*

Ja borac.

42

Stojanović i Bjeličić, „Mapiranje kvir identiteta i motiva u modernoj istoriji umetnosti u Srbiji i Hrvatskoj“, 306; Kovač, *Anomalia*, 139–146; Reberski, „Između tradicijskog kontinuiteta, realističke impresije i modernističkih iskoraka“, 35.

43

Stojanović i Bjeličić, „Mapiranje kvir identiteta“, *isto.*

44

Naravno, sagledano iz pozicije patrijarhata i malograđanskog buržoaskog društva.

ZAHVALNICA

Zeleo bih da se zahvalim profesoru Majklu Jonanu (Michael Yonan) sa Univerziteta u Kaliforniji.

Dejvis (University of California, Davis), na svim inspirativnim razgovorima koji su doprineli ovom članku, i Tejvonu Kuku (Tavon Cooke) na svojoj konstantnoj podršci. Takođe želim da se zahvalim

Ivani Mance Cipek na kritičkim i konstruktivnim savetima i drugim kolegincama iz Hrvatske

koje su mi nesebično pomogle u dolaženju do informacija i istraživanja o Nasti Rojc: Leonidi Kovač,

Ivani Meštrov, Ivani Rončević Elzović, Dunji Nekić, i posebno gospodi Slavici Drobnić. Ceo ovaj

istraživački proces je bio praćen muzikom, od koje sam pokušao da sastavim audio portret Naste Rojc:

<https://www.mixcloud.com/TheStarChild/nasta-rojc-muzi%C4%8Dki-portret-2022/>

ŽIVOT UMJETNOSTI	SRBAN TUNIĆ	ŽENA SA PUŠKOM: <i>AUTOPOРТRET U LOVAČKOM ODIJELU</i> NASTE ROJC U SVETLU STUDIJA VIZUELNE KULTURE	WOMAN WITH A RIFLE: NASTA ROJC'S <i>AUTOPOРТRET U LOVAČKOM ODIJELU</i> IN LIGHT OF VISUAL CULTURE STUDIES
POPIS LITERATURE / BIBLIOGRAPHY			
Bergman, Charles. <i>Orion's Legacy: A Cultural History of Man as Hunter</i> . New York: Plume, 1996.	Rojc, Nasta, Kovač, Leonida, i Mušćet, Ana. <i>Nasta Rojc: Ja, borac</i> . Zagreb: Muzej suvremene umjetnosti, 2018.	MREŽNI IZVORI	
Bonadè, Sophie. <i>Des superhéroïnes à Gotham City: une étude de la (re)définition des rôles genrés dans l'univers de Batman</i> (thèse de doctorat). Paris: Université Paris-Saclay, 2019.	Stojanović, Dragana, i Bjeličić, Vladimir. „Mapiranje kvir identiteta i motiva u modernoj istoriji umetnosti u Srbiji i Hrvatskoj”, 296–309. U: <i>Među nama: Neispričane priče gej i lezbejskih života</i> , ur. Jelisaveta Blagojević i Olga Dimitrijević. Beograd: Hartefakt Fond, 2014.	Beti, Ivica. „Lovkinja je malo jer je Hrvatska konzervativna”. <i>Večernji.hr</i> , 26. svibnja 2015., https://www.vecernji.hr/vijesti/lovkinja-je-malo-jer-je-hrvatska-konzervativna-1007319 (pristupljeno 25. marta 2022.).	
Castañeda, Iván. „Visual Culture, Art History and the Humanities”, 41–55. U: <i>Arts & Humanities in Higher Education, Vol. 8</i> (1). Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage Publications, 2009.	Trgovac Martan, Slavica. <i>Dokidanje rodnih stereotipa u pisanoj ostavštini Naste Rojc</i> (master teza). Koprivnica: Sveučilište Sjever, 2019.	Curzon, Catherine. „Franz Ferdinand Killed Almost Everything on his 1893 World Tour” . <i>History Answers</i> , https://www.historyanswers.co.uk/kings-queens/franz-ferdinand-killed-almost-everything-on-his-1893-world-tour/ (pristupljeno 25. marta 2022.).	
Chadwick, Whitney. „Amazons and Heroes: Romaine Brooks and Her World” , 10–72. U: <i>Amazons in the Drawing Room: The Art of Romaine Brooks</i> . Berkeley: University of California Press, 2000.		Digitalna zbirka i katalog Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. <i>DiZbi.HAZU</i> , 2018.–2021., https://dizbi.hazu.hr/ (pristupljeno 25. marta 2022.).	
Fitzgerald, Amy J. „The Emergence of the Figure of 'Woman-The-Hunter:' Equality or Complicity in Oppression?”, 86–104. <i>Women's Studies Quarterly Vol. 33, No. 1/2, Women and Sports (Spring–Summer, 2005)</i> . New York: The Feminist Press at the City University of New York, 2005.		Jergović, Miljenko. „Nasta Rojc: Junakinja dana.” <i>Subotnja matineja, jergovic.com</i> , 26. travnja 2014., https://www.jergovic.com/subotnja-matineja/nasta-rojc-junakinja-dana (pristupljeno 25. marta 2022.).	
Gonan, Mia. <i>Recepcija djelovanja hrvatskih umjetnica na prijelazu iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće</i> (master teza). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2014.		Kastratović, Sanja. „Što bi crvenkapica mislila o današnjem lov(stv)u?”. <i>Radnička fronta</i> , 7. rujna 2021., https://www.radnickafronta.hr/1630-%C5%A1to-bi-crvenkapica-mislila-o-dana%C5%A1njem-lov-stv-u (pristupljeno 7. septembra 2022.).	
Herbert, James D. „Visual Culture/Visual Studies” , 452–464. U: <i>Critical Terms for Art History, 2nd edition</i> , ur. Robert S. Nelson i Richard Shiff. Chicago: The University of Chicago Press, 2003.		Muzej za umjetnost i obrt, Indigo digitalni repozitorij. <i>Nasta Rojc u lovu</i> , fotografija (MUO-058638). https://repozitorij.muo.hr/?pr=i&id=881749 (pristupljeno 25. marta 2022.).	
Kolešnik, Ljiljana. „Autoportreti Naste Rojc: stvaranje predodžbe naglašenog rodnog identiteta u hrvatskoj umjetnosti ranog modernizma”, 187–204. <i>Radovi instituta za povijest umjetnosti 24</i> . Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2000.		Muzej za umjetnost i obrt, Indigo digitalni repozitorij. <i>Orao i Nasta Rojc</i> , fotografija (MUO-058639) https://repozitorij.muo.hr/?pr=i&id=881751 (pristupljeno 25. marta 2022.).	
Kovač, Leonida. <i>Anonimalia: Normativni diskurzi i samoreprezentacija umjetnica 20. stoljeća</i> . Zagreb: Antibarbarus, 2009.		Mušćet, Ana. „ZAGREBE, DOBRO JUTRO –MSU Izložba Nasta Rojc – Z1 TELEVIZIJA 2722019”. Intervju sa TV Z1. <i>Vimeo</i> , https://vimeo.com/383090510 (pristupljeno 4. septembra 2022.).	
Kovač, Leonida. „Nasta Rojc i naše doba” , 52–64. U: <i>Nasta Rojc: Kritička retrospektiva = La rétrospective critique</i> , ur. Jasminka Poklečki Stošić. Zagreb: Umjetnički paviljon, 2014.		„O udruzi”. <i>Udruga lovkinja Dama dama</i> , https://damadama.hr/o-udruzi/ (pristupljeno 25. marta 2022.).	
Krznar, Tomislav. „Utjecaj lova na razvoj čovjeka. Pokušaj ekohistorijskog uvida” , 59–77. U <i>Ekonomska i ekohistorija, Volumen V / Broj 5</i> . Zagreb – Samobor: Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, 2009.		Slamar, Maja. „Kad dame idu u lov”. Intervju za <i>JaskaDanas</i> , 11. novembra 2015., https://jaskadanas.hr/dogadanja/kad-dame-idu-u-lov/ (pristupljeno 8. septembra 2022.).	
Obratov, Slavija Jačan (ur). <i>Hrvatska očima lovca</i> . Zagreb: Hrvatska turistička zajednica i Hrvatski lovački savez, 2010. http://www.hls.com.hr/hrvatska-ocima-lovca (pristupljeno 25. marta 2022.).		Venkataraman, Vivek. „Women were successful big-game hunters, challenging beliefs about ancient gender roles”. <i>University of Calgary</i> , March 11, 2021, https://ucalgary.ca/news/women-were-successful-big-game-hunters-challenging-beliefs-about-ancient-gender-roles (pristupljeno 25. marta 2022.).	
Pejnović, Dane, Krapinec, Krešimir, i Slamar, Maja. „Lovci u Hrvatskoj kao socijalno-geografska skupina i njihove demosocijalne karakteristike” , 461–474. U: <i>Šumarski list br. 9–10, C20.XIV</i> . Zagreb: Hrvatsko šumarsko društvo, 2010.		WoW. „Upoznajte ilustratore/ice Fierce Women WoW karata”. Women on Women (WOW), 26. kolovoza 2020., https://www.gendernet.info/wow-local/wow-fw-karte/fierce-women-wow-cards-ilustratori-ce/ (pristupljeno 2. septembra 2022.).	
Reberski, Ivanka. „Između tradicijskog kontinuiteta, realističke impresije i modernističkih iskoraka” , 16–51. U: <i>Nasta Rojc: Kritička retrospektiva = La rétrospective critique</i> , ur. Jasminka Poklečki Stošić. Zagreb: Umjetnički paviljon, 2014.		WoW Places. „Nasta Rojc”. Women on Women (WoW) Places Interactive Map, https://wowplaces.fierce-women.net/woman/nasta-rojc/ (pristupljeno 2. septembra 2022.).	
Rojc, Nasta. „Moja pisma iz Engleske” , 157–170. <i>Hrvatska revija</i> . Zagreb: Matica Hrvatska, 1928.			